

УДК 316.64:341.322:366.63

ЯРЕМЕНКО С.О., аспірант кафедри кримінального права

Національного університету “Одеська юридична академія”

**КОГНІТИВНІ УПЕРЕДЖЕННЯ ЯК ВНУТРІШНІЙ ФАКТОР
ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ***Анотація.* Про загрози впливу маніпуляцій на свідомість і поведінку людини.*Ключові слова:* дезінформація, свідомість людини, інформаційна безпека.*Аннотация.* Об угрозах влияния манипуляций на сознание и поведение человека.*Ключевые слова:* дезинформация, сознание человека, информационная безопасность.*Summary.* About the threats of manipulations affecting consciousness and conduct of man.*Keywords:* misinformation, consciousness of man, information safety.

Постановка проблеми. Сучасній людині доводиться жити у потужному інформаційному потоці, у якому фрагменти необхідної інформації змішані із масою повідомлень низької якості та спробами вплинути на поведінку людей таким чином, щоб вони голосували за певних політиків, надавали перевагу певним товарам та послугам чи долучались до певних інших соціальної активності.

Сприйнятливість людської психіки до подібних спроб маніпуляції була предметом досліджень таких учених, як Н. Брекке Ф. Гейз, Г. Грачов, Є. Доценко, Ж. Еллюль, Р. Крісті, Р. Петті, І. Панарін, Н. Савінова, Т. Уілсон та інших. При цьому одним із важливих факторів ефективності прийомів маніпуляцій суспільною думкою є той факт, що вони апелюють до автоматизованих неконтрольованих процесів пізнавальної діяльності, що за своєю природою властиві людській психіці.

Існує ряд типових когнітивних помилок, що є побічним продуктом в цілому ефективної системи, заснованої на взаємодіях як автоматизованих, так і контрольованих процесів обробки інформації. Специфічні особливості функціонування когнітивного апарату у певних ситуаціях створюють умови для так званого феномену ментального забруднення. Т. Уілсон та Н. Брекке вводять поняття “ментальні забруднювачі” для опису факторів, що сприяють набуттю небажаних суджень, емоцій чи поведінки завдяки процесам обробки інформації, що є несвідомими чи неконтрольованими. Небажаність у даному випадку означає, що особа під час формування судження не бажала б піддаватись впливу несвідомих автоматизованих процесів [10, с. 117].

Метою статті є огляд несвідомих когнітивних викривлень, що сприяють негативному впливу ментальних забруднювачів, поширених у сучасному інформаційному середовищі, на психіку людини.

Виклад основного матеріалу. Сучасні прийоми маніпуляції свідомістю людини використовують цілий ряд ефектів когнітивних викривлень, таких, як тенденція первісного сприйняття твердження як достовірного, схильність до автоматичної категоризації соціального середовища, підтверджувальне упередження та інші.

Тенденція первісного сприйняття твердження як достовірного. Згідно з моделлю, запропонованою Гілбертом, психіка спочатку приймає будь-яке твердження як коректне і лише після цього вирішує, чи можна йому довіряти. При цьому сумніви в достовірності також відносно легко руйнуються, в той час як ефект первісного

сприйняття інформації як достовірної зберігається. Подібна стратегія має адаптивну функцію та в цілому є ефективною, однак за певних умов може призводити до когнітивних викривлень, наприклад, при втомі чи додатковому когнітивному навантаженні. Дійсно, виснаження внутрішніх ресурсів знижує ефективність обробки інформації та знижує здатність критично оцінити логічність сумнівних тверджень [3, с. 111].

Крім того, у серії експериментів було продемонстровано, що людина має тенденцію вважати, що знайома їй думка є домінуючою, навіть якщо ознайомлення виникає внаслідок багаторазового повторення всього одним членом групи. Даний ефект пояснюється викривленням роботи пам'яті: особа пам'ятає кількість суджень краще, ніж їх джерело [8, с. 831]. Як бачимо, нав'язливе повторення хибної інформації по телебаченню та “автобіографічні” розповіді підставних персонажів, що використовуються у сучасній пропаганді, апелюють до несвідомих, неконтрольованих особливостей обробки інформації і за рахунок широкого використання (наприклад, повторюваної трансляції на декількох каналах) можуть бути ефективним засобом створення ілюзії широкої популярності певних соціальних позицій.

Ефект непрямого натяку. Натяки, закладені в новинах, класифікуються психолінгвістами як форми непрямой комунікації. Вони складаються із твердження – прямого судження, що пов'язує особу з певною характеристикою, та “уточнювача”, що знижує вірогідність того, що твердження є достовірним. Так, негативний натяк може бути замаскованим за допомогою припущення (“X – може виявитись корупціонером”), питання (“Чи знаходяться воєнні угруповання на території Z?”), заперечення (“Y – не антисеміт!”), обмовок та інших непрямих способів надання інформації. У подібних випадках має місце “ефект натяку”: твердження має більший вплив, ніж супроводжуючий уточнювач, адже твердження легше візуалізувати, воно є більш доступним у пам'яті, легше піддається поясненню та конкретизації і т.д. Іншими словами, так як твердження є більш яскравим, ніж уточнювач, воно може викликати когнітивні процеси, що сприятимуть схиланню споживача інформації до вищої оцінки твердження [9, с. 822-823].

Автоматична категоризація соціального середовища. Психіка людини миттєво співвідносить об'єкти, з якими стикається, із попереднім досвідом та засвоєними схемами. Соціальним наслідком цього явища є формування упередженості та стереотипів – абстрактних структур, що пов'язують факт належності до певної групи із набором рис чи поведінкових характеристик. Дослідники вказують, що вплив стереотипів на установки та поведінку проходить несвідомо – стереотипи автоматично застосовуються до членів стереотипної групи [2, с. 186].

Цілеспрямоване формування негативних стереотипів є ефективним інструментом пропаганди. Так, формування за допомогою засобів ЗМІ образів ідентичності є первинним етапом готування мішені до певних психічних реакцій [13, с. 103-104]. В подальшому роздратованість та агресія, що виникає у суспільстві внаслідок високого рівня фрустрації через неможливість задовольнити основні потреби, може каналізуватись, тобто направлятись в певне русло, шляхом формування образу зовнішнього ворога. Формуючи подібний образ ворога, пропаганда експлуатує схильність психіки до стереотипного сприйняття певних категорій людей [14].

Слід також мати на увазі, що завдяки фундаменту, ефективно закладеного за допомогою стереотипізації та протиставленню образу зовнішнього ворога,

пропаганда здатна в подальшому самостійно набирати обертів завдяки такому психологічному феномену, як *схильність до підтвердження власної точки зору* (англ. – confirmation bias). Даний ефект є універсальним феноменом, що проявляється у схильності людини надавати перевагу інформації, що підтверджує власні переконання [5, с. 175]. Підтверджувальне упередження може значно знизити ефективність створення інформаційних ресурсів, розроблених для достовірного та усестороннього висвітлення подій в умовах інформаційної війни. Звісно ж, даний ефект посилюється, коли інформаційні ресурси разом із критикою політичного режиму містять негативні висловлювання щодо соціальної групи, з якою глядач може себе ототожнювати. Даний фактор важливо враховувати при розробці засобів протистояння інформаційній війні.

Формування хибних спогадів. У ряді експериментів було продемонстровано, що цілі псевдо спогади можуть бути імплантовані у випадках, коли суб'єкт просто чує розповідь про вигадану подію чи навіть уявляє її. [4, с. 135]. Зокрема, інформація стосовно хвилюючих суспільних подій, отримана постфактум із чуток чи завдяки візуалізації, може сприйматись як отримана безпосередньо [6, с. 132; 7, с. 83]. Так, у одному з експериментів, проведеному після трагічної авіакатастрофи, більше 60 % опитаних вказали, що “точно” бачили відеокадри катастрофи по телебаченню, в той час як подібного відеозапису просто не існувало. Пам'ять про перегляд відеозапису була сконструйована внаслідок потужного резонансу, що викликала трагедія у суспільстві, та активному її обговоренню в засобах мас-медіа [1, с. 103]. Подібні відкриття мають важливі наслідки для аналізу методів пропаганди. Вочевидь, нав'язливе повторення видуманих фактів по телебаченню має здатність спричинювати більш драматичні ефекти впливу на масову свідомість та пам'ять людей, ніж може здатись на перший погляд.

Перелік подібних несвідомих, автоматизованих феноменів можна продовжити. Об'єднує їх те, що вони створюють умови для викривленої обробки інформації, які не завжди можливо обійти за допомогою спроб свідомого контролю. Т. Уілсон та Н. Брекке вказують, що для уникнення ментального забруднення необхідно задовольнити чотири умови. По-перше, особа повинна усвідомлювати небажаний психічний процес. По-друге, індивід повинен мати мотивацію виправити “заражене” судження. Однак навіть за умови наявності мотивації скорегувати упередження, особа може не усвідомлювати направленість та силу упередження. Крім того, навіть якщо особа задовольнила перші три критерії, вона може не мати достатнього контролю над своїми психічними процесами для виправлення упередженої позиції [10, с. 130-131].

Висновки.

Як бачимо, уникнення “зараженого” судження є в багатьох випадках непростою задачею. Водночас, психологічні маніпуляції несуть пряму загрозу інформаційно-психологічній безпеці особи [11, с. 31], а пов'язане явище інформаційної експансії є актуальним прикладом загрози інформаційній безпеці держави [13, с. 48-49]. Найефективнішою стратегією запобігання небажаного впливу інформації з ненадійних джерел вважається уникнення контакту із забруднювачем [10, с. 134-137].

Водночас, практична реалізація контролю ментальних забруднювачів може бути ускладнена рядом факторів, в тому числі неможливістю контролю інформаційного потоку, неможливістю завчасно розпізнати повідомлення як потенційного забруднювача, посилення ефекту підтверджувального упередження та, як наслідок, вузькість поглядів, а також проблемні питання обмеження свободи слова.

Отже, певний успіх можуть мати заходи щодо заборони джерел інформації, що відверто займаються дезінформацією у поєднанні із інформуванням населення про використання у окремих повідомленнях прийомів маніпуляції свідомістю людини.

Використана література

1. Crombag H.F.M., Wagenaar W.A., Van Koppen P.J. Crashing memories and the problem of source monitoring // *Applied Cognitive Psychology*. – 1996. – Vol. 10. – No. 2. – Pp. 95-104.
2. Devine P.G. Automatic and controlled processes in prejudice : The roles of stereotypes and personal beliefs // *Attitude structure and function* / [P.G. Devine, A.R. Pratkanis, S.J. Breckler, A.G. Greenwald (Eds.)]. – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1989. – Pp. 181-212.
3. Gilbert D.T. How mental systems believe // *American Psychologist*. – Vol. 46. – Pp. 107-119.
4. Horselenberg R. Imagining fictitious childhood events: the role of individual differences in imagination inflation / R. Horselenberg, H. Merckelbach, P. Muris // *Clinical Psychology and Psychotherapy*. – 2000. – Vol. 7. – No. 2. – Pp. 128-37.
5. Nickerson R.S. Confirmation Bias : A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises // *Review of General Psychology*. – 1998. – Vol. 2. – No. 2. – Pp. 175-220.
6. Ost J., Vrij A., Costall A., Bull R. Crashing memories and reality monitoring : Distinguishing between perceptions, imaginations and false memories // *Applied Cognitive Psychology*. – 2002. – Vol. 16. – No. 2. – Pp. 125-34.
7. Ost J., Granhag P.A. Udell Roos af Hjelmsäter Familiarity breeds distortion : The effects of media exposure on false reports concerning the media coverage of the terrorist attacks in London on 7 July 2005 // *Memory*. – 2008. – Vol. 16. – No. 1. – Pp. 76-85.
8. Weaver K. Inferring the Popularity of an Opinion From Its Familiarity : A Repetitive Voice Can Sound Like a Chorus / [K. Weaver, S.M. Garcia, N. Schwarz, D.T. Miller] // *Journal of personality and social psychology*. – 2007. – Vol. 92. – No. 5. – Pp. 821-833.
9. Wegner D.M. Incrimination through innuendo: Can media questions become public answers? / [D.M. Wegner, R. Wenzlaff, R.M. Kerker, A.E. Beattie] // *Journal of personality and social psychology*. – 1981. – Vol. 40. – No. 5. – Pp. 822-832.
10. Wilson T.D. Mental Contamination and Mental Correction: Unwanted Influences on Judgments and Evaluations / T.D. Wilson, N. Brekke // *Psychological bulletin*. – 1994. – Vol. 116. – No. 1. – Pp. 117-142.
11. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности : состояние и возможности психологической защиты. – М., 1998. – 125 с.
12. Савінова Н.А. До питання соціальної обумовленості криміналізації інформаційної експансії в умовах розвитку інформаційного суспільства // *Юридичний журнал : Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики*. – 2014. – № 1. – С. 48-53.
13. Савінова Н.А. Умисне поширення недостовірної інформації ЗМІ : аргументи на користь потреби криміналізації // *Вісник Асоціації кримінального права України*. – 2014. – № 2(3). – С. 100-112.
14. Херсонский Б.Г. Особенности путинской риторики, или как рисуют образ врага : доклад в Одесском кризисном медиа-центре, 13 октября 2014 года. – Режим доступа : [//www.odcrisis.org/video-13-10-2014](http://www.odcrisis.org/video-13-10-2014)

Стаття рекомендована для публікації д.ю.н., с.н.с. Савінової Н.А.

~~~~~ * * * ~~~~~